

نگاهی کوتاه به مشکلات معادل‌یابی اوقات شبانه‌روزی در ترجمه نام نمازهای پنجگانه به زبان انگلیسی^۱

موسی احمدیان

دانشکده ادبیات، دانشگاه اراک

چکیده:

معادل‌یابی مفاهیم و مشخصه‌های زبانی خاص در ترجمه، یکی از عمومی‌ترین مشکلات ترجمه است، بخصوص وقتی که این «مفاهیم و مشخصه‌های خاص» بار معنایی دینی و اعتقادی داشته باشند. در ترجمه متون اسلامی (به زبان انگلیسی) یکی از زمینه‌هایی که این مشکلات خود را روشن‌تر نشان می‌دهند تفاوت تقسیم‌بندی اوقات شبانه‌روزی در زبان و فرهنگ انگلیسی و فرهنگ اسلامی در رابطه با نام نمازهای پنجگانه است. در مقاله حاضر پس از بررسی اجمالی پاره‌ای از مشکلات ترجمه نام نمازهای پنجگانه به زبان انگلیسی، راه حل‌های مناسب‌تری برای معادل‌یابی مفاهیم اسلامی در ترجمه عرضه شده است. این بررسی که برپایه ارزیابی ترجمه ۲۰ دانشجوی رشته مترجمی و دو رساله عملیه و چند متن دیگر انجام گرفته، مشکل حاد معادل‌یابی برای این نامها و امکان «تداخل معنایی» آنها را با برخی از مفاهیم مسیحیت آشکار می‌سازد.

کلید واژه‌ها: مشخصه‌های خاص زبانی، زبان مبدأ، زبان مقصد، واژه‌های قرضی، مؤلفه‌های معنایی، واحدهای معنایی، ترانویسی، ترجمه تقریبی / نسبی، معادل‌های

۱. طرح اولیه این مقاله در سومین کنفرانس بررسی مسائل ترجمه در دانشگاه تبریز (۱۷-۱۵ اسفند ماه ۱۳۷۷) به صورت سخنرانی ارائه گردید.

تقریبی، تداخل فرهنگی / معنایی، تداخل در زبانی، ترجمه شناسی.

۱. مقدمه

معادل‌یابی عناصر زبانی به طور اعم، و عناصر واژگانی زبان، مفاهیم و اصطلاحات خاص در ترجمه بطور اخص، از عمومی‌ترین مشکلات ترجمه است. محققان و صاحب‌نظران در مسائل ترجمه بیش از هر چیز به مشکلات معادل‌یابی عناصر واژگانی و مفاهیم فرهنگی خاص زبانها در ترجمه پرداخته و کوشیده‌اند راهکارهای مناسبی برای حل این مشکلات ارائه دهند (بعنوان مثال بسینت^۱، ۱۹۹۱؛ لارسن^۲، ۱۹۸۴؛ پیکر^۳، ۱۹۹۲؛ حتیم^۴، ۱۹۹۷). به طور کلی، اعتقاد بر این است که مترجم در عمل ترجمه به عنوان «راهگشا» (نایداه^۵، ۱۳۶۵: ۲۶) واسطه بین دو متن مبدأ و مقصد است و می‌کوشد «برای عناصر (متنی) زبان مبدأ معادلهایی در زبان مقصد پیدا کند» که تا حد ممکن به (معنای) زبان مقصد نزدیک‌تر و مناسب‌تر باشد «و در میان این عناصر آنچه بیشتر از همه مدنظر قرار می‌گیرد عنصر واژگانی» (لطفی‌پور، ۱۳۷۴: ۸۰) و معادلهای مفاهیم و اصطلاحات خاص است. از نظر «نسبیت زبان» مشخصه‌های خاص تعیین شده و مورد قبول در یک زبان را نمی‌توان در زبانهای دیگر یافت (کریستال^۶، ۱۹۹۲: ۱۵). هرچند این دیدگاه افراطی به نظر می‌رسد، زیرا در این صورت فراگیری زبان باید تابع شرایط محیط بوده و امکان تفهیم و تفاهم بین اهل زبانهای مختلف نباید وجود داشته باشد. در حالی که می‌بینیم بین اهل زبانهای مختلف تفهیم و تفاهم وجود دارد، و همین تفاهم ترجمه از زبانی به زبان دیگر را ممکن می‌سازد (لطفی‌پور، ۱۳۷۴: ۴۸-۴۷)؛ و از طرفی، «اصل ذاتی بودن توانایی فراگیری زبان» که اصلی قطعی و پذیرفته شده است، فراگیری زبان را فطری انسان می‌داند، نه صرفاً تابع شرایط محیط (نک: چامسکی^۷، ۱۹۶۵، ۱۹۸۵؛ گارمن^۸، ۱۹۹۰). اما علی‌رغم این دیدگاه افراطی، به طور کلی می‌توان گفت معادل‌یابی دقیق شناسه‌های خاص زبانی، که وجه تمایز زبانها از یکدیگرند، و

1. Susan Bassnett.

2. Mildred L. Larson.

3. Mona Baker.

4. Basil Hatim.

5. Eugene Nida.

6. David Crystal.

7. Noam Chomsky.

8. Michael Garman.

اصطلاحات بین دو زبان با مشخصه‌های زبانی متفاوت در ترجمه کاری حساس و مشکل است. مسائل و مشکلات معادل‌یابی در ترجمه وقتی اهمیت بیشتر پیدا می‌کنند، و در عمل ترجمه خود را روشن تر نشان می‌دهند که این مشخصه‌های خاص در یک زبان بارمعنایی فرهنگی، دینی و اعتقادی داشته باشند، چرا که به لحاظ اهمیت و حساسیت مفاهیم دینی و فرهنگی، کمترین بی‌دقتی و «کوچکترین تغییر در این عناصر منجر به تحریف پیام و دخالت در محتوای آن می‌شود و متون دینی به لحاظ اهمیت ویژه خود تحمل چنین تحریف و دخالتی را ندارد» (لطفی پور، ۱۳۷۴: ۱۸۰). بنا بر این، در ترجمه متون دینی، بویژه متون اسلامی، به لحاظ بار فرهنگی، دینی و اعتقادی آنها، مشکلات معادل‌یابی بیشتری برای مترجم به وجود می‌آورند. شاید یکی از دلایلی که در بحث از مسائل نظری و عملی ترجمه و مشکلات معادل‌یابی و نیز راهبردها (استراتژیها)ی ترجمه‌ای، ترجمه متون اسلامی کمتر مورد توجه و بررسی قرار گرفته است همین باشد. در ترجمه، یکی از قلمروهایی که می‌تواند این مشکل را خوب نشان دهد، تقسیم‌بندی اوقات شبانه‌روزی در دو فرهنگ و زبان مختلف است. این تفاوتها، بخصوص آنجا که تقسیم‌بندی‌ها همپوشی^۱ ندارند، گاه حتی در ارتباطهای روزمره بین دو غیر هم‌زبان سوء تفاهم و بدفهمی‌هایی ایجاد می‌کند. مثلاً کلمه «عصر» در تقسیم‌بندی اوقات روزانه در زبان فارسی معنای خاصی دارد و به برشی خاص از زمان بعدازظهر - آخر روز تا قبل از غروب - دلالت دارد و نه مطلق بعدازظهر (دهخدا، ذیل واژه)، در حالی که برای این مفهوم در زبان انگلیسی معمولاً لفظ کلی afternoon به کار می‌رود که معنای «عصر» را، به معنای خاص، بیان نمی‌کند، مگر با افزودن مختصات دیگر، از قبیل زمان مشخص تر، مثلاً ساعت ۴-۶ بعدازظهر، یا Late in the afternoon.

در ترجمه متون اسلامی، به دلایل گوناگون، از جمله اهمیت مسائل دینی و اعتقادی در نظر مترجم و انگیزه‌های ناشی از آن در ترجمه، مسؤولیتهای دینی که مترجم در خود احساس می‌کند، و گاه حتی احساس گناه یا ثواب در برابر نادرست و یا درست بودن

1. Overlap.

ترجمه و... این معادل یابی مشکل‌تر و حساس‌تر می‌شود. هرچند، چنانکه گفته شد، علی‌رغم این اهمیت و حساسیت، در زمینه ترجمه متون اسلامی (به زبان انگلیسی) توجه لازم به عمل نیامده است. یکی از زمینه‌هایی که تفاوت‌های بین دو زبان در تقسیم بندی اوقات شبانه‌روزی رایج‌تر نشان می‌دهد، و حساسیت و اهمیت معادل‌یابی در ترجمه متون اسلامی را بهتر می‌نمایاند نامگذاری اوقات شبانه‌روزی نمازهای واجب پنجگانه و معادل‌یابی آنها در ترجمه است.

مقاله حاضر پاره‌ای از مشکلاتی را که در ترجمه (نام) وقت هر یک از نمازهای روزانه به زبان انگلیسی، هم از نظر ترجمه / مترجم و هم از نظر مخاطب، ممکن است وجود داشته باشد به اختصار بررسی می‌کند. هدف از این بررسی کوتاه عبارت است از:

۱. اینکه اصولاً این تفاوت‌های فرهنگی / دینی - زبانی در نامگذاری اوقات شبانه‌روز در زبان انگلیسی و فرهنگ و فقه اسلامی و معادل‌یابی هر یک در ترجمه آنها به زبان انگلیسی چه مشکلات خاصی را برای مترجم بوجود می‌آورد.^۱ ۲. دیدگاه خود مترجمان به این مشکلات چیست و چگونه سعی می‌کنند مشکلات معادل‌یابی را حل کنند تا ترجمه آنها روشن‌تر و مفهوم‌تر باشد. ۳. ترجمه این مفاهیم خاص اسلامی از نگاه مخاطبها، یعنی انگلیسی‌زبانها و افرادی که ترجمه برای آنها انجام می‌شود، چگونه است و تا چه اندازه برای آنها مفهوم و قابل درک است.

۲. نام نمازهای پنجگانه بر اساس تقسیم‌بندی اوقات شبانه‌روزی

چنانکه می‌دانیم، نمازهای واجب شبانه‌روزی در پنج نوبت انجام می‌شوند. در کتب فقهی برابر تقسیم‌بندی اوقات شبانه‌روزی این نمازها نامگذاری شده‌اند. غیر از نماز صبح، چهار نماز دیگر هر کدام یک «وقت مخصوص» دارند، که آن را «وقت فضیلت» می‌نامند، و یک «وقت مشترک» که آن را «وقت اجزاء» نامیده‌اند (امام خمینی، تحریرالوسیله، ۱/ ۱۳۰-۱۳۴). این نمازها عبارتند از: ۱. نماز صبح یا نماز فجر/

۱. مقصود از مشکلات خاص، مشکلات ویژه ترجمه همین مقوله‌ها و عناصر زبانی - فرهنگی / دینی است، نه مشکلاتی از قبیل اینکه مثلاً مترجم تا چه اندازه به ساختارهای دو زبان و فرهنگ دو زبان و دانش مربوط به موضوع مورد ترجمه و... واقف است.

صلوة الفجر (دو رکعت) که باید بین فجر صادق تا طلوع خورشید بجا آورد. ۲. نماز ظهر یا صلوة الظهر (۴ رکعت) که «وقت مخصوص» آن از اول ظهر است تا وقتی که از ظهر به اندازه خواندن نماز ظهر بگذرد. ۳. نماز عصر یا صلوة العصر (۴ رکعت) که «وقت مخصوص» آن موقعی است که به اندازه خواندن نماز عصر وقت به مغرب مانده باشد و ما بین وقت مخصوص نماز ظهر و وقت مخصوص نماز عصر «وقت مشترک» نماز ظهر و نماز عصر است. ۴. نماز مغرب یا صلوة المغرب (سه رکعت) که «وقت مخصوص» آن از اول مغرب است تا وقتی که از مغرب به اندازه خواندن سه رکعت نماز بگذرد. ۵. نماز عشا یا صلوة العشا (۴ رکعت) که «وقت مخصوص» آن موقعی است که به اندازه خواندن نماز عشاء به نصف شب مانده باشد، و «وقت مشترک» آن بین وقت مخصوص نماز مغرب و عشا است (همانجا).

مسئله‌ای که در اینجا لازم به ذکر است اینکه در ترجمه نام نمازهای واجب روزانه کدام وقت را باید ترجمه کرد، وقت مخصوص یا وقت مشترک را؟ و یا ترجمه باید به گونه‌ای باشد که دامنه زمانی مورد نظر را در بر گیرد؟ در ترجمه متون اسلامی، بجز مواردی از ترجمه رساله‌های توضیح المسائل (مثل ترجمه انگلیسی رساله امام خمینی، ۱۹۸۶م و رساله آیت... گلپایگانی، ۱۹۸۶م/۱۳۶۵ش) که گاه اوقات نمازها به طور توضیحی ترجمه شده‌اند^۱، در سایر متون اسلامی معمولاً این اوقات به صورت لفظ کلی (مثلاً نماز ظهر، عصر، و...) ترجمه شده‌اند. در تحقیق حاضر، مشکلات معادل‌یابی در ترجمه همین اوقات مورد نظر است.

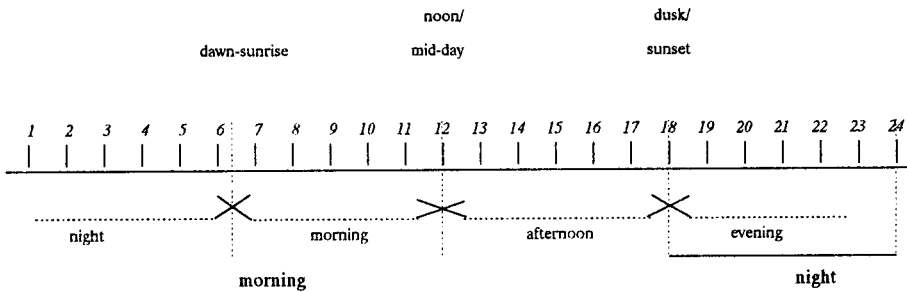
۳. تفاوت تقسیم‌بندی اوقات شبانه‌روزی در زبان و فرهنگ انگلیسی و اسلامی

قبل از پرداختن به مشکلات ترجمه اوقات نمازهای پنجگانه، لازم است ابتدا تقسیم‌بندی اوقات شبانه‌روزی در زبان و فرهنگ انگلیسی و هم در فقه و فرهنگ اسلامی را به طور خلاصه مورد بررسی قرار داده، تفاوت‌های ناشی از مشخصه‌های زبانی - فرهنگی هر یک را مشخص کنیم. در زبان انگلیسی، ساعات شبانه روز، به طور کلی، به پنج وقت تقسیم می‌شود: صبح^۲

۱. چون در متن اصلی رساله‌ها نیز این اصطلاحات توضیح داده شده‌اند.

2. morning.

ظهر^۱، بعد از ظهر و عصر^۲، شامگاهان^۳ و شب^۴. در این زبان، کلمه morning، به گونه‌ای که در فرهنگهای لغات آمده است^۵، به دو معنای حقیقی / اولیه^۶ به کار می‌رود: یکی به معنای کلی، از بعد از نیمه شب تا قبل ظهر، و معنای دیگر آن، که محدودتر و اخص است، به آن بخش از روز که از طلوع آفتاب شروع می‌شود و تا حوالی ظهر یا lunch time ادامه می‌یابد اطلاق می‌گردد^۷. ظهر تقریباً ساعت ۱۲ و در وسط روز یا نیمروز / mid-day، بعد از ظهر و عصر (afternoon) تقریباً بعد از نیمه روز (ظهر) و lunch time شروع می‌شود و تا هنگام غروب ادامه می‌یابد. مقطعی از زمان پایان بعدازظهر و اوایل شب را evening می‌گویند^۸. قسمتی از evening و بخشی از night همپوشی دارند؛ یعنی evening از اواخر afternoon تا پاسی از شب night است، در حالی که شب / night در برابر روز، از آغاز تاریکی (بعد از غروب) تا پایان تاریکی و روشن شدن هواست (تقریباً بین ساعت ۶-۷ عصر و ۵-۶ صبح متناسب با فصل سال). بنا بر این، تقسیم‌بندی اوقات شبانه‌روزی در زبان انگلیسی را می‌توان در نمودار زیر (نمودار شماره ۱) نشان داد.

نمودار (۱) تقسیم بندی اوقات شبانه‌روزی در زبان انگلیسی

1. moon/ mid-day.
2. afternoon.
3. evening.
4. night.

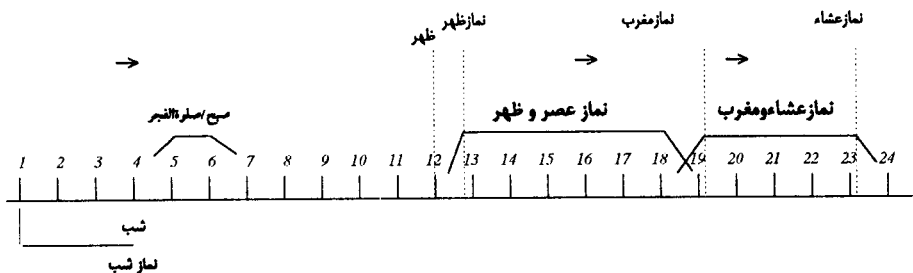
۵. در این بررسیها عمدتاً از لغت‌نامه Cambridge، ۱۹۹۵؛ Oxford، ۱۹۹۵، American Heritage، ۱۹۹۲ استفاده شده است.

۶. معانی مجازی / ثانوی این واژگان خارج از موضوع مقاله حاضر است.

۷. لغت‌نامه Cambridge، ۱۹۹۵.

۸. لغت‌نامه‌های American Heritage، ۱۹۹۲ و Cambridge، ۱۹۹۵.

از طرفی، همانطور که قبلاً گفته شد، در اسلام و فقه اسلامی، نمازهای واجب روزانه را در پنج نوبت شبانه‌روز باید بجا آورد. اوقات هر یک از این نمازها را به گونه‌ای که ذکر آن گذشت، می‌توان به طور کلی به صورت نمودار زیر تعیین کرد و نشان داد (نمودار شماره ۲).

نمودار (۲) تعیین تقریبی اوقات مخصوص و اوقات مشترک نمازهای روزانه

مقایسه میان این دو تصویر، تا حد نسبتاً زیادی تفاوت میان دو زبان و فرهنگ را نشان می‌دهد. حال، بر این اساس، بینیم این تفاوتها چه مشکلاتی در ترجمه اوقات نمازهای روزانه به زبان انگلیسی برای مترجم ایجاد می‌کنند، و از دیدگاه مترجمان این مشکلات کدامند، و ترجمه و معادل مناسب هر یک از این اوقات چیست؟

۴. مشاهدات و جمع آوری اطلاعات

بر اساس این مقایسه، ابتدا نام نمازهای روزانه به ترتیب (از نماز صبح تا نماز عشاء) از متون فقهی (امام خمینی، همانجا؛ گلپایگانی، توضیح المسائل، باب اوقات نماز) استخراج و با اندکی تعدیل از نظر سبک، بطور متنی^۱ به ۲۰ نفر از دانشجویان دوره مترجمی زبان انگلیسی (ترم هفتم) داده شد (نک: بخش ضامم: ۱) و از آنها خواسته شد: اولاً، این متنها را به زبان انگلیسی ترجمه کنند (نک: ضمیمه ۲)؛ ثانیاً، بعد از ترجمه، مشکلات معادل‌یابی رایبان کنند (ضمیمه ۳)؛ و ثالثاً، راه‌های خود را در حل مشکلات

1. contextual.

معادل‌یابی توضیح دهند (ضمیمه ۴). معادل‌های نام هر یک از نمازهای پنجگانه از ترجمه دانشجویان استخراج و معادل‌های مشترک در ترجمه‌ها به شرح جدول (شماره ۱) طبقه‌بندی گردید.

جدول شماره (۱): توزیع فراوانی معادل‌های مشترک در ترجمه دانشجویان

برای هر یک از نمازهای واجب پنجگانه

نماز صبح → نوع نماز ↓ ترجمه	نماز ظهر	نماز عصر	نماز مغرب	نماز عشا
-The Fajr (morning) * salat / prayer (5)	-The noon salat/ prayer (6)	-The afternoon salat/prayer (6)	-The sunset prayer (4)	-The evening salat/ prayer (4)
-The morning salat / prayer (4)	-The zuhr (noon) prayer (7)	- The ' a s r (afternoon) prayer (6)	-The maghreb (sunset) prayer (6)	-The night prayer (4)
-The sun-rise prayer (1)	-The mid-day (1) (zuhr) prayer	- The ' a s r (evening) prayer (3)	-The evening prayer (5)	-The 'asha (night) prayer (3)
-The Fajr / dawn (morning) prayer (4)	-The noon to (1) after-noon prayer	-The evening prayer (2)	-The maghreb (sunset) prayer (with meaning units (5)	- The ' e s h a (evening) prayer (5) (with meaning units (definitions) (4)
-The dawn-sunrise (2) prayer	-The zuhr(noon) prayer (with meaning units/ definitions)(6)	- The a s r (afternoon) prayer (with meaning units/ definitions)		
-The Fajr (dawn) prayer (with meaning units/definitions)(4)				

☆ شماره‌ها: بیانگر فراوانی معادله‌ها، تعداد دانشجویانی که در ترجمه آن معادل را به طور مشترک به کار برده برده‌اند.

سپس ترجمه‌های همین اصطلاحات (نام نمازهای روزانه) از لابه لای برخی از متون مختلف اسلامی استخراج گردید و به نمونه‌های برگرفته از ترجمه دانشجویان افزوده شده است (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲: نمونه معادل‌های نام نمازهای روزانه به زبان انگلیسی برگرفته از ترجمه دانشجویان و متون اسلامی ترجمه شده به زبان انگلیسی

نام نماز → مستخرج ترجمه	→ نوع نماز نماز صبح ترجمه	نماز ظهر	نماز عصر	نماز مغرب	نماز عشا
دانشجویان	- The Fajr (morning) prayer - The morning prayer - The Fajr/dawn (morning prayer) - The sun-rise prayer - The dawn -sunrise prayer - The Fajr (dawn) prayer (with meaning units/definitions)	- The noon salat/prayer - The zuhr (noon) prayer - The mid-day (zuhr) prayer - The zuhr (noon) prayer (with meaning units/ definitions)	-The afternoon salat/prayer - The 'asr (afternoon) prayer - The 'asr (evening) prayer - The evening prayer - The 'asr (afternoon) prayer (with meaning units / definitions)	-The sunset prayer -The maghreb (sunset) prayer -The evening prayer -The maghreb (sunset) prayer (with meaning units)	-The evening prayer- The e night prayer - The 'esha (evening) prayer - The 'esha (night) prayer - The 'esha (evening) prayer (with meaning units)
ترجمه رساله آیتا... گلپایگانی	- The Fajr prayer The dawn prayer	- The zuhr prayer The zuhr (noon) prayer	- The 'asr prayer - The 'asr (afternoon) prayer	-The maghreb prayer -The maghreb (sundown) prayer	-The 'esha prayer - The 'esha (night)prayer
لرنگ اسلامات	- morning prayer	- noontime prayer	- afternoon prayer	- evening prayer	-night prayer
ترجمه اسلام برای همه	-The morning (al-fajr) prayer	- The zuhr (noon) prayer	- The 'Asr (afternoon) prayer	-The maghreb (evening) prayer	- The Isha (night)prayer
Children's Book	The Fajr (morning) prayer	-The al-zuhr (noon) prayer	-The afternoon (al-asr) prayer	-The sunset (al-magreb)prayer	- The Isha (night) prayer

پس از این مرحله، معادل‌هایی که یک مورد در ترجمه دانشجویان اتفاق افتاده بود حذف گردید، زیرا وقوع یک مورد ممکن است تصادفی باشد و ارزش آماری چندانی در

محاسبات ندارد. آنگاه معادل‌های مشترک از مجموع ترجمه‌ها استخراج و ترانویسی^۱ هر یک از نمازهای روزانه به عنوان واژه قرضی^۲ به جدول واژه/ معادل‌های مشترک اضافه شد. در هر جدول ابتدا اصطلاح مورد نظر، نام نماز، آن گونه که در متون اسلامی تعریف شده است، به زبان انگلیسی تعریف گردید. سپس جدول معادلها در اختیار پنج انگلیسی زبان دارای تحصیلات دانشگاهی قرار گرفته و از آنها خواسته شد برابر تعریف داده شده از هر اصطلاح (نام نماز) میزان معنادار و مفهوم بودن هر یک از معادل‌های اصطلاح موردنظر را برابر جدول شماره (۳) تعیین کرده و در پایان هر قسمت، چنانچه نظری داشته باشند، نظر خود را نیز بیان کنند. نوع معادل‌های تعیین شده برای هر یک از نمازهای روزانه و امتیازاتی که داورها به هر معادل داده‌اند. و نظریات داورها، در جدول‌های شماره ۸-۴ (ضمائم بخش جدولها) آمده است.

جدول شماره ۳: معیار امتیازبندی معادل‌های انگلیسی در ترجمه نام نمازهای روزانه

امتیازات	توضیح امتیازات / درجه‌بندی
1(-)	-not clear at all
2(✓)	-not advisable to be used
3(✓)	-acceptable to some extent but may cause misunderstanding
4(✓)	-advisable. It conveys the intended meaning
5(+)	-the most meaningful,appropriate;the closest equivalent to the target term

۵. بحث و بررسی داده‌ها

همان طور که قبلاً گفته شد، ترجمه متون دینی، بویژه متون اسلامی، از حساسیت و اهمیت خاصی برخوردار است. یکی از مهمترین حساسیت‌های آن ارتباط ترجمه و مترجم با اعتقادات و پیامها و ارزشهای دینی است. درست است که بی دقتی در ترجمه

۱. Transliteration نوشتن کلمه‌ای با حروف زبان دیگر را گویند. مثلاً "Salat" ترانویسی کلمه ترانویسی یا «صلوة» است. این کلمه در دائرةالمعارف اسلام (EI) به صورت Safāt نوشته می‌شود.

۲. Loan word واژه‌ای است که در یک زبان وجود ندارد و از زبان دیگر وام گرفته می‌شود، مثلاً کلمه «صلوة» در زبان فارسی واژه‌ای است که از زبان عربی وام گرفته شده است.

هر متنی مشکلاتی بوجود می‌آورد، اما عدم دقت لازم در ترجمه متون دینی / اسلامی گاه ممکن است به تحریف، قلب و مسخ پیام و ارزشهای ایمانی بینجامد، لذا در این گونه ترجمه‌ها، هر دو طرف ترجمه، هم مترجم و هم خواننده، معمولاً از زاویه دید ایمانی و اعتقادی به ترجمه می‌نگرند. مترجم به لحاظ اینکه غالباً به قصد ابلاغ یک رسالت (پیام) دینی به ترجمه متون دینی می‌پردازد، در این کار، به خصوص در احکام عملی، همواره این نگرانی را دارد که بدفهمی‌های ناشی از ترجمه نارسا، برداشتهای غلط از تعالیم دینی را به دنبال خواهد داشت، که مترجم خود نیز مسؤول آن است. نکته دیگر که ترجمه متون دینی / اسلامی را حساس می‌کند، اجتناب از تداخل مفاهیم و معانی دینی در ترجمه است، یعنی اجتناب از اینکه مفهومی خاص یک دین، یا فرهنگ دینی، به معنا و مفهوم خاص دین، یا فرهنگ دینی دیگری ترجمه شود، مثلاً یک مفهوم اسلامی به گونه‌ای ترجمه شود که معنای آن در قالب یک معادل آیین دیگری (مثل مسیحیت) در زبان هدف (انگلیسی) قرار گیرد. خواننده زبان هدف ممکن است آن را به معنای مسیحی، نه اسلامی، بفهمد و بدان گونه هم عمل کند، که این خلاف هدف ترجمه است. بنا بر این، عناصر دینی - فرهنگی، که مشخصه‌های خاص خود را دارند، در ترجمه مشکلات خاصی را برای مترجم ایجاد می‌کنند، که صاحب نظران عمده‌ترین آنها را مشکلات معادل‌یابی، یا مشکلات عناصر بی‌معادل^۱، دانسته‌اند (بیکر ۱۹۹۲: ۲۶-۲۰، نیومارک^۲، ۱۹۸۵: ۸۳). این عناصر زبانی - فرهنگی، از نظر بیکر (ص ۶)، عبارتند از عناصری که در زبان مبدأ^۳ وجود دارند، اما در زبان مقصد^۴ برای آنها معادلی نیست؛ و هر معادلی برای چنین عناصری در زبان هدف نسبی، نه دقیق، خواهد بود. بیکر معتقد است در ترجمه متون دینی از قبیل کتاب مقدس و قرآن این مشکلات با «سطح عناصر واژگانی و عبارت» در زبان ارتباط پیدا می‌کند (ص ۱۱۸)، و چون نسبی‌اند، ترجمه آنها نیز نسبی و تقریبی^۵ است، و به گفته نیومارک (۱۹۸۸: ۸۳) با معادل‌های تقریبی^۶ انجام می‌شود. راه دیگر در ترجمه این عناصر زبانی و دینی که از نظر بیکر «مفیدتر است»

1. non-equivalence.

2. Peter Newmark.

3. Source Language.

4. Target Language.

5. approximate translation.

6. approximate equivalents.

استفاده از واژه قرصی با توضیح و توصیف معنایی است، بخصوص وقتی آن واژه چند بار در متن تکرار می‌شود، تکرار توضیح معنایی لازم نیست. خواننده می‌تواند بر اساس توضیح و توصیف معنایی داده شده آن را بفهمد، و این واژه / اصطلاح بتدریج می‌تواند در زبان هدف قرار بگیرد (بیکر، ۱۹۹۲: ۳-۴۳۶).

در این بررسی کوتاه، نمونه‌هایی از این مشکلات (مشکلات معادل یابی) در ترجمه نمازهای واجب روزانه به زبان انگلیسی مشاهده شد. نوع ترجمه‌ها، دیدگاه خود مترجمان، و نگاه انگلیسی‌زبانها، به عنوان مخاطب و یا داور، همگی حاکی از حساسیت ترجمه متون دینی / اسلامی و مشکلات ناشی از آن است.

بررسیهای حاضر نشان می‌دهد که در ترجمه عناصر واژگانی متون اسلامی به زبان انگلیسی صرف ترانویسی این عناصر از زبان هدف، چنانکه گاه چنین می‌شود، ترفندی بی ثمر است، زیرا چنین ترفندی هیچ مفهومی را بیان نمی‌کند، که اصلاً ترجمه‌ای انجام نشده است. از طرفی، تلاش برای یافتن معادل دقیق نیز کمتر به نتیجه می‌رسد، زیرا چنانکه گفته شد، این معادلها «فرهنگ وابسته» و نسبی‌اند.

غیر قابل فهم بودن ترانویسی محض در ترجمه متون اسلامی، بدون تعریف اصطلاح، را جدولهای امتیاز و درجه‌بندی ترجمه‌ها از نگاه مخاطب اهل زبان نشان می‌دهند. یک انگلیسی‌زبان حق دارد از عبارت *The Maghreb salat / prayer* چیزی نفهمد. از طرفی، ترجمه همین اصطلاح به *The evening prayer / salat*، هر چند ممکن است مفهوم را تا حدودی بیان کند، اما چنانکه جدول درجه‌بندی و امتیازات نشان می‌دهد، هم معادلی گویا نیست و هم امکان تداخل معنایی / فرهنگی^۱ در آن وجود دارد. اولین اشکال آن اینکه کلمه *evening* مفهوم واحد و روشنی از مقطع خاص اوقات شبانه‌روزی را منتقل نمی‌کند، کلمه‌ای است وسیع‌تر از وقت نماز عصر یا مغرب و یا حتی عشا. نمونه همین مشکلات را می‌توان در اصطلاحات رایج دیگر اوقات شبانه‌روزی در زبان انگلیسی مثل *afternoon*، *morning* به عنوان معادلهای اوقات دیگر نمازهای روزانه مثل صبح، عصر و ... دید.

۱. *Cultura linterference*، تداخل فرهنگی وقتی است که عنصر فرهنگی خاصی در زبان مبدأ با عنصر فرهنگی زبان مقصد تداخل و از آن معنای عنصر فرهنگی زبان مقصد فهمیده شود.

مشکل دیگری که در معادلهایی از قبیل evening یا morning وجود دارد، تداخل معنایی^۱ است. نمونه روشن آن در اینجا evening prayer برای نماز عصر، مغرب و یا حتی عشا و تداخل معنایی آن با evening prayer یا evensong (نوعی نیایش شامگاهی) در مسیحیت است، همان طور که داورهای انگلیسی زبان نیز بر این نظرند. چنانکه کلمه prayer خود نیز می‌تواند همین مشکل تداخل معنایی را داشته باشد؛ چه این کلمه در زبان انگلیسی عمدتاً به معنای نیایش (لفظ عام) بکار می‌رود، ولی کلمه نماز (بخصوص صلوة / salat) در نمازهای پنجگانه به معنای خاص به کار می‌رود. محقق استفاده از کوتاه نوشت AC, BC برای تاریخ قبل و بعد از میلاد را از یک نگاه «نازک بین و دقیق یک نوع اقرار ضمنی ... به مسیح» دانسته و کاربرد آنها را برای غیرمسیحیان درست نمی‌داند، و بجای آن استفاده از کوتاه نوشت CE^۲ را پیشنهاد می‌کند (امامی، ۱۳۷۷: ۶۵). یقیناً از همین نگاه «نازک بین و دقیق» کاربرد عبارت (the) evening prayer (برای نماز عصر، مغرب و یا عشا و (the) morning prayer (برای نماز صبح و حتی واژه prayer برای نماز می‌تواند برای خواننده انگلیسی زبان تداعی مفاهیم و معانی مسیحیت باشد، که بدون شک با معانی و مفاهیم اسلامی آن کاملاً متفاوت است. بر این اساس، در اینجا پیشنهاد می‌شود در ترجمه متون اسلامی برای کلمه نماز / صلوة از ترا نویسی واژه salat با تعریف و توضیح مشخصه‌های معنایی آن و یا از معادل Islamic prayer استفاده شود، هر چند پیشنهاد اول مناسب‌تر به نظر می‌رسد.

مشابه همین مشکلات در ترجمه نماز عشا به the night salat/prayer چهره می‌نماید،

۱. Semantic/ meaning interference، وقتی معنای واژه‌ای که در یک زبان معنای خاصی دارد با معنای کلمه‌ای مشابه (نه هم معنی) در زبان دیگر تداخل و اشتباه شود، این پدیده را تداخل معنایی گویند. مثلاً کلمه "الله" در زبان عربی و متون اسلامی معنای خاص و بلکه "أخص" دارد، کلمه‌ای است حاوی بار معنایی توحید و یکتایی خداوند بر اساس اعتقادات اسلامی، در حالی که اگر این کلمه در زبان انگلیسی به God برگردانده شود، خواننده / مخاطب (انگلیسی‌زبان) ممکن است آن را نه به معنای اسلامی و توحیدی، بلکه به معنای مسیحیت و حتی تثلیث بفهمد، یعنی معنای کلمه اصلی را با زمینه و پیش فرض‌های دینی - فرهنگی / زبانی خود در آمیخته و آن را بدان معنا بگیرد.

که به دو نمونه آن اشاره می‌شود: اولاً، کلمه night هم به معنای عام، در برابر day، به کار می‌رود که در این صورت معنایی بسیار وسیع‌تر از زمان مورد نظر در نماز عشا دارد و از این جهت نمی‌تواند مقصود را بیان کند، و هم به معنای خاص، از آغاز شب تا نیمه شب، به کار می‌رود. پس، صرف کلمه night به تنهایی بدون مشخصه‌های معنایی کافی نمی‌تواند موجب حصول اطمینان از معنای مورد نظر در ذهن انگلیسی زبان باشد. اطلاعات به دست آمده از این تحقیق مختصر مؤید این نکته است.

ثانیاً، ترجمه نماز عشاء به the night prayer /salat (تداخل «در زبانی»^۱ این معادل با «نماز شب» را به دنبال دارد، چنانکه در «فرهنگ اصطلاحات علوم و تمدن اسلامی» (۱۳۷۰) این معادل (night prayer) هم برای نماز عشا به کار رفته است و هم برای نماز شب؛ و می‌دانیم که این دو نوع نماز از نظر کیفیت، حالت، ماهیت و وجوب و استحباب کاملاً دو مقوله متفاوت‌اند. بنا بر این، یک معادل در زبان هدف (انگلیسی) نمی‌تواند هر دو معنا را منتقل کند. توضیحات آزمون شونده‌ها در این مطالعه و جدول امتیازبندی توسط انگلیسی‌زبانها هر دو این مشکلات و تداخل معنایی را نشان می‌دهند.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

هدف این تحقیق نگاهی اجمالی به مشکلات معادل‌یابی در ترجمه متون اسلامی به زبان انگلیسی و تا حد ممکن ارائه روشی بود که بتواند در حل پاره‌ای از این مشکلات مؤثر باشد. نام نمازهای روزانه انتخاب شد، زیرا هم مبین مفاهیم خاص فرهنگی - زبانی هستند، و هم به لحاظ بار اعتقادی و ارزشی خود ترجمه را اهمیت و حساسیت خاصی می‌بخشند. نتایج بررسیها هر چند کم دامنه است، اما حاکی از آن است که ترجمه و معادل‌یابی این مفاهیم مشکلات خاصی دارد که کمترین بی‌دقتی می‌تواند ترجمه را برای مخاطب (انگلیسی زبان) نامفهوم، و یا معنای دیگری را القاء نماید، که هم نقص ترجمه خواهد بود و هم نقض غرض ترجمه.

۱. Intralingual interference، تداخل در زبانی وقتی است که معنای یک کلمه یا مفهوم و عنصر خاص زبانی / فرهنگی در داخل یک زبان با مفهوم و کلمه مشابه آن در همان زبان اشتباه و تداخل گردد، مثلاً «نماز عشا» را بجای «نماز شب» گرفتن یا برعکس تداخل در زبانی است.

همچنین، از این تحقیق، به نظر می‌رسد هر چند در ترجمه متون اسلامی و معادل‌یابی اصطلاحات اسلامی نباید مطلق‌نگر بود، اما بیش از اتکاء به معادل‌های نسبی و تقریبی بهتر است از روش واژه‌های قرضی به همراه مشخصه‌های معنایی و یا تعریفی واژگانی استفاده کرد. بدین قرار، با اعمال این روش پیشنهادی باید بکوشیم معانی اصطلاحات و مفاهیم زبان مبدأ (مثلاً نام نمازها) را آن گونه که در متون اسلامی آمده است در ذهن خواننده انگلیسی زبان قرار دهیم، و در عین حال بتدریج اصطلاحات اسلامی را در زبانهای زنده دنیا، بخصوص زبان انگلیسی، رایج کنیم. برای این کار، همانطور که پیکتال^۱ مترجم معروف قرآن به زبان انگلیسی اشاره می‌کند (نک: کلارک^۲، ۱۹۸۶ و بیکر، ۱۹۹۲: ۳۴-۳۶) از دید ترجمه‌شناسی^۳ می‌بیند، می‌توان واژه‌های قرضی را به همراه توضیح معنایی در ترجمه متون اسلامی به کار گرفت و بتدریج که این واژگان در زبان هدف رایج و تعریف می‌شوند، توضیح معنایی را حذف کرد. اصطلاحاتی که تاکنون در زبان انگلیسی پذیرفته شده و حتی به قلمرو لغت نامه‌های انگلیسی راه یافته است^۴ خود گواه بر درستی و کارآیی این شیوه است. ارزیابی داورها از معادل‌های پیشنهادی در این تحقیق اعتبار چنین شیوه‌ای را در ترجمه متون اسلامی تقویت می‌کند. به علاوه، هر چند تعمیم نتایج این بررسی کم دامنه هنوز زود است و مطالعات بیشتری را می‌طلبد، اما روشی که در این مطالعه به کار گرفته شد شاید بتواند نشان دهد که این روش در حل مشکلات معادل‌یابی در ترجمه متون اسلامی می‌تواند به ما کمک کند. چه از آنجا که سرچشمه این متون اسلام و زبان اسلام است که مفاهیم، اصطلاحات و عناصر واژگانی خاص خود را دارد، ترجمه متون اسلامی عمدتاً «ترجمه به ...» است تا «ترجمه از ...»، یعنی ترجمه به زبان انگلیسی، نه ترجمه از زبان انگلیسی (حداقل برای مترجمان غیر انگلیسی زبان). از این جهت، حصول اطمینان از کارآیی و صحت و تأثیر ترجمه در متون اسلامی به زبان انگلیسی شرط لازم ترجمه است، و این در موقعیت فعلی، که ترجمه متون اسلامی به زبان انگلیسی مرحله تکاملی خود را می‌گذراند، میسر

1. Manmaduke Pickthall.

2. Peter Clark.

۳. Translatology دانش / علم ترجمه را گویند.

۴. مثل واژه‌های رمضان Ramadan، جهاد Jihād فتوی Fatwa و ...

نمی‌شود مگر با ارزیابی ترجمه از نگاه مخاطبهای ترجمه - انگلیسی‌زبانها - و تلاش برای گنجاندن اصطلاحات اسلامی در زبانهای هدف.

بالاخره، به کارگیری این شیوه به ما کمک می‌کند تا از میزان انتقال معنی در ترجمه متون اسلامی ارزیابی و قضاوتی داشته باشیم، ضعفها و کاستی‌ها را قبل از عرضه ترجمه بفهمیم و در رفع آنها بکوشیم. اگر چنین نتایجی از این مطالعهٔ اجمالی به دست آید، می‌توان پیشنهاد کرد که در ترجمه متون دینی / اسلامی به زبان انگلیسی - که در سالهای اخیر رواج بیشتری یافته و متأسفانه غالباً دقتهای لازم در آنها به عمل نیامده است - قبل از عرضه ترجمه و نشر آن، ترجمه به شیوه‌ای که در این بررسی به کار گرفته شد و یا شیوه‌های مشابه، از قضاوت چند انگلیسی‌زبان بگذرد. یقیناً مطالعات بیشتر در زمینه‌هایی مشابه با آنچه در این تحقیق انجام شد، و نتایج آنها می‌تواند چهار چوبه‌های مدون‌تر و کارآمدتری برای برخورد با مشکلات معادل‌یابی در ترجمهٔ متون اسلامی و استفاده از مخاطبها در زبان هدف ارائه دهد. در آن صورت می‌توان امیدوار بود که این راهکارها و شناخت راهبردهای معادل‌یابی در ترجمه متون اسلامی را به زبانهای دیگر (غیرانگلیسی) و حتی در سایر قلمروهای ترجمه که با تفاوت‌های فرهنگی و مشکلات معادل‌یابی این تفاوتها بیشتر سر و کار دارند تعمیم داد، و احتمالاً از این شیوه‌ها و راهکارها بعنوان روشی برای ارزیابی ترجمه استفاده کرد.

ضمائم:

ضمیمه ۱: نمونه‌هایی از متنهایی که به دانشجویان داده شد تا آنها را به انگلیسی ترجمه کنند:

برای نماز صبح یا صلاة الفجر:

در فقه اسلامی، نماز صبح / یا نماز فجر، صلاة الفجر، دو رکعت است که وقت آن از آغاز طلوع فجر (فجر صادق) تا هنگام طلوع آفتاب است.

برای نماز عصر یا صلاة العصر:

نماز عصر ۴ رکعت است؛ زمان بجا آوردن آن بعد از وقت مخصوص نماز ظهر تا غروب آفتاب است.

ضمیمه ۲: دستورالعمل برای انجام تکالیف ترجمه‌ها

دانشجویان عزیز:

لطفاً هر یک از متنهای زیر را به دقت بخوانید و آن را به زبان انگلیسی ترجمه کنید. ترجمه شما باید به گونه‌ای باشد که یک انگلیسی زبان غیر مسلمان تا حد ممکن معنای آن را بفهمد. به اصطلاحات و بخصوص نام نمازها دقت کنید و سعی کنید برای آنها معادل مناسب پیدا کنید.

ضمیمه ۳:

الف: دستور العمل برای بیان مشکلات در معادل‌یابی

دانشجویان عزیز:

لطفاً مشکلات و مسائلی را که در حین ترجمه و یافتن معادل‌های مناسب با آنها برخورد کرده‌اید به طور مختصر و روشن بیان کنید.

ب: نمونه‌هایی از پاسخ دانشجویان

- در یافتن معادل نام نمازها بیشترین مشکل را احساس کردم.

- مشکلات بیشتر در یافتن اصطلاحات و معادل نام نمازها در زبان انگلیسی است، نه

در کل متن.

- ترجمه خود متن مشکل نیست، ولی یافتن معادل‌هایی که بتواند معنای اصطلاحات

(نام نمازها) را خوب و روشن بیان‌کند مشکل است.

- به معادل‌هایی که برای نام نمازها تعیین کرده‌ام و مفهوم آنها مطمئن نیستم.

- تعیین دقیق معادل نام نمازها، آن طور که در زبان فارسی یا عربی از آن می‌فهمیم،

ممکن نیست.

- گاه بعضی کلمات را می‌توان برای چند نماز به کار برد، مثل evening برای نماز عصر،

مغرب و عشا)

ضمیمه ۴: نمونه هایی از راه‌حلهایی که دانشجویان در حل مشکلات معادل‌یابی بیان کرده‌اند:

- کوشیده‌ام رایج‌ترین معادل و کلمه انگلیسی را بیاورم، ولی مطمئن نیستم کارم نتیجه‌بخش است یا نه.
- نمی‌دانم انگلیسی زبانها از ترجمه من همان چیزی را می‌فهمند که من در نظر داشته‌ام.
- چون احساس کردم تنها از معادلهای رایج زبان انگلیسی ممکن است مقصود را نفهمند، بعد از واژه‌های مورد نظر آن را در داخل پرانتز توضیح داده‌ام.
- از میان واژه‌های متعدد که می‌توان برای یک نماز به کار برد (مثل نماز صبح) سعی کردم رایج‌ترین آنها را به کار ببرم.
- پیشنهاد می‌شود که از روش واژه فرضی استفاده کنیم و معنای توضیحی و تعریفی آن را هم بیاوریم.

جداول

نماز صبح

The definition of the intended Term:

تعریف اصطلاح:

جدول شماره (۴): درجه‌بندی معادلهای پیشنهادی برای نماز صبح از دیدگاه انگلیسی زبانها

نام نماز : نماز صبح	امتیازات / درجه بندی					بدون جواب
	-	✓	✓	✓	+	
he fajr prayer	4	1	0	0	0	
-The morning prayer	1	2	1	1	0	
-The dawn prayer	0	1	2	1	1	
-The dawn-sunrise prayer	0	0	2	1	2	
-The fajr(dawn) prayer :	0	0	0	1	4	
(defenition) : A prayer that is performed between dawn and sun-rise						
Comments : -the morning prayer may be confusing with morning prayer as a church service						
-the first one [the fajr prayer] is not meaningful without definition						

نماز ظهر

The definition of the intended Term:

تعریف اصطلاح:

جدول شماره (۵): درجه‌بندی معادلهای پیشنهادی برای نماز ظهر از دیدگاه انگلیسی زبانها

نام نماز : نماز ظهر معادلها	امتیازات / درجه بندی					بدون جواب +
	--	✓	✓	✓	+	
The zuhr prayer	5	0	0	0	0	0
—The noon prayer	1	3	1	0	0	0
—The zuhr (noon)prayer	1	3	1	0	0	0
—The noon to after-noon prayer	0	2	1	1	1	1
—The zuhr(noon) prayer :	0	0	0	1	1	4

A kind of prayer that muslims should perform sometime from noon to before sunset.

Comments : -the morning prayer may be confusing with morning prayer as a church service

-the first one {the zuhr prayer} is not meaningful without definition

نماز عصر

The definition of the intended Term:

تعریف اصطلاح:

جدول شماره (۶): درجه‌بندی معادلهای پیشنهادی برای نماز عصر از دیدگاه انگلیسی زبانها

نام نماز : نماز عصر معادلها	امتیازات / درجه بندی					بدون جواب +
	--	✓	✓	✓	+	
—The 'asr prayer	5	0	0	0	0	0
—The afternoon prayer	0	2	1	1	1	1
—The evening prayer	1	3	1	0	0	0
-The evening prayer(with definition)	0	2	2	1	0	0
—The 'asr/afternoon prayer:(with defenition):	0	0	0	1	1	4

A prayer that should performed immediatly after the zuhr (noon) prayer until the sunset

Comments : -the 'asr prayer alone is not clear and meaningful unless its definition is given.

-evening prayer may be the same as evening prayer /evensong in English which is a church service in Christianity and therefore confusing with it.

نماز مغرب

The definition of the intended Term:

تعریف اصطلاح:

جدول شماره (۷): درجه بندی معادلهای پیشنهادی برای نماز مغرب از دیدگاه انگلیسی زبانها

نام نماز : نماز مغرب	امتیازات / درجه بندی					بدون جواب
معادلها	-	✓	✓	✓	+	
-The Magreb prayer	4	0	0	0	0	1
-The evening prayer	0	2	2	1		
-The sundown prayer	1	2	1	1		
-The sunset prayer	0	1	2	1	1	
-The Magreb (sundown) prayer	0	0	2	2	1	
(with definition)						
-The Magreb /sunset prayer	0	0	1	1	3	
(definition):A kind of prayer that muslims should perform sometime from noon to before the sunset.						
Comments : -the morning prayer may be confusing with morning prayer as a church service						
-the first one [the Magreb prayer] is not meaningful						

نماز عشاء

The definition of the intended term:

تعریف اصطلاح:

جدول شماره (۸): درجه بندی معادلهای پیشنهادی برای نماز عشا از دیدگاه انگلیسی زبانها

نام نماز : نماز عشا	امتیازات / درجه بندی					بدون جواب
معادلها	-	✓	✓	✓	+	
-The Esha prayer	4	0	0	0	0	1
-The night prayer	1	2	2	0	0	
prayer-The evening	0	1	2	1	1	
prayer)-The Esha (night	0	1	1	2	1	
(definition)						
-The Esha (evening) prayer	0	0	1	2	2	
(denifition)						
Comments:-the Esha prayer is not clear by itself.						
-the evening prayer again might be confusing with English/Christian evening prayer						
(evensong)						
-evening when it is used as an equivalent for Esha and Esha is defined /it seems						
the most to be appropriate.						

منابع:

- اکبری، محمد تقی؛ رضوانی، احمد؛ منشی طوسی، محمد تقی؛ سلطانی‌فر، حسن و دیگران، فرهنگ اصطلاحات علوم و تمدن اسلامی (فارسی - انگلیسی)، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰ ش.
- امامی، کریم، «کارگاه ترجمه: معادل‌یابی برای قاصدک و چند نکته دیگر»، مجله مترجم، ش ۲۷، سال ۷، صص ۴۷-۶۴، ۱۳۷۷ ش.
- امام خمینی، روح‌ا... (امام)، تحریر الوسیله، ج اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی (بدون تاریخ).
- همو، رساله توضیح المسائل، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۵ ش.
- همو، تحریر الوسیله، ج اول، ترجمه فارسی: مترجم سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، مؤسسه انتشارات دارالعلم، ۱۳۶۷ ش.
- گلپایگانی، سید محمدرضا، (آیت‌الله العظمی)، رساله توضیح المسائل، قم، انتشارات انصاریان، ۱۳۶۵ ش.
- لطفی پورساعدی، کاظم، درآمدی به اصول و روش ترجمه، (چاپ دوم). تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۴ ش.
- نایدا، یوجین، «نقش مترجم»، ترجمه سعید باستانی، برگزیده مقاله‌های نشر دانش (۳)، درباره ترجمه، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، صص ۲۹-۱۵، ۱۳۶۵ ش.

Amini, E. *The children's Book on Islam* ,Qum, 1993.

Baker, M., *In Other Words: A course book on translation*. London & NewYork: Routledge, 1992.

Bassnett, S. ,*Translation studies* , London & NewYork: Routledge, 1992
reprinted, 1997

Chomsky, N. ,*Asepects of the theory of Syntax*. MIT Press , Combridge ,
Mass., 1965

Knowledge Language : Its nature , Origin , and use , New York : Praeger ,

1986.

Clark , P, *Marmaduke Pickthall : British Muslim* . London , Quartet Book. ,

1986.

Crystal, D. , *Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge, CUP, .1992.

Garman , M . , *Psycholinguistics* , Combridge , Cup , 1990

Golpaygani, M. R. (Ayatollah), *Resalah (Epistle): Concise commandments of Islam (translated)*. A Translation of "Mokhtasar-olAhkam" with notes from "Towdeeh-ol-Masa-el" : ..., Penzance place , London.1986/1365.

Hatim, B, *Communication across Cultures: Translation theory and Contrastive Text Linguistics*. Exeter, university of Exeter press , 1997.

Isfahani, R. , *Islam for All*, translated by Parvaneh Rahimi, Tehran, Etella 'at publications, 1992.

Khomeini, R. (Imam), *A Practical Laws of Islam, an Abridged Version of Imam Khomeini's Taudhih-al-Masail*, translated and published by Islamic Propegation Organisation (I.P.O), 2nd edition, Tehran, I.P.O, publications, 1986.

Larson, M. , *Meaning-based Translation: A Quide to Cross Language Equivalence*, Larham: University press of America, 1984.

Newmark, P. , *A Text book of Translation*. London: Prentice Hall, 1988.